

KI BESZÉL MÉG LUKÁCSRÓL?

■ 2007 februárjában három nagy német kutatókönyvtár és archívum – egy marbach-i, egy weimari és egy wolfenbütteli –, valamint a Berlini Tudományos Kollégium együttműködése révén jött létre a *Zeitschrift für Ideengeschichte* című folyóirat, amely az eszmék változandó természetét problematizálja filozófiai, vallási, politikai és irodalomelméleti szempontokat érvényesítve. A folyóiratot az a gondolat hívta életre, miszerint a politikai és a kulturális múltat az eszmék jelölik meg, így a „jelen” megértéséhez – bármit is értünk e kifejezésen – elkerülhetetlen számot vetni az eszmék történetével.

A szerkesztők a folyóirat tavalyi téli lapszámát Lukács Györgynek szentelték, a 2014. július 19-én elhunyt, Marx-kutatóként ismert Iring Fetscher emlékének adózva. Ulrich von Bülow és Stephan Schlak szerkesztők felvezető írásukban abból a kérdésből indulnak ki, hogy: „ki beszél még Lukács Györgyről?” Miért alakult ki csend Lukács körül, aki körül évtizedekig izzottak a kedélyek? A szerkesztők nem mulasztják el hangsúlyozni, hogy e kérdés megválaszolásakor elkerülhetetlen számot vetni a tényállással, miszerint a Lukácsról alkotott képünk szélsőségek között mozog: egyesek tisztelték őt mint megvesztegethetetlen társadalomkritikust és a marxizmus megreformálóját, míg mások úgy tekintettek rá mint javíthatatlan sztálinistára és a korrupt entellektüel prototípusára. Következtetésként ezt fogalmazzák meg: „végére is egyvalami világos: Lukács történelmi alakká vált, és itt az ideje, hogy a 20. századi eszmetörténetben betöltött szerepét a szükséges távolságtartással szemléljük.” Mindannak ellenére, hogy beláthatatlan és beazonosíthatatlan a „szükséges távolságtartás” helye és ideje, nyilván kérdés marad, ugyanakkor továbbra is élénk vita tárgyát képezi, hogy voltaképpen ki is volt Lukács, és főként hogy mi-
ben áll számunkra Lukács öröksége. Így Lukács szelleme is minduntalan visszatér – akárcsak Marx kísértetei Derridánál.

A szerkesztők kifogásolják, hogy mindeddig nem született részletes élet-

rajzi feldolgozás Lukácsról, holott élete nagyon is regényszerűen alakult. A szerkesztők megemlítik Lukácsnak a Magyar Tanácsköztársaság alatti népbiztosi tevékenységét, halálra ítéletét, száműzetésben töltött életszakaszát Bécsben, Berlinben és Moszkvában, Budapestre való visszatérését, az 1956-os forradalomban betöltött ellentmondásos szerepét, romániai internálását, valamint otthonát – amely találkozóhelyként szolgált a világ különböző szegleteiből érkező látogatói számára – és végül műveinek a baloldalra gyakorolt hatását, amely által azok új aktualitást nyertek.

Ezek alapján körvonalazódik a szerkesztők következtetése: Lukács esete az eszmetörténet egyik legtanulságosabbja. A lapszámban olyan kérdések merülnek fel, mint például az, hogy a posztmodern körülmények vonatkozásában mennyiben relativizálható Lukács nagy hatású regényelmélete. Egy másik lényeges és mindinkább aktualizálódó kérdés, hogy miként töltődik fel új jelentéssel napjaink szociálpszichológiai diskurzusaiban az eldologiasodás jelensége.

A lapszám egy a Lukács Archívumból származó szemelvénnel indít *Belgrád rakpart 2* címmel. Ezt követően Lukács György és Heller Ágnes 1956–1957-es levelezéséből olvashatunk, minekutána Heller Ágnes Lukácssal való kapcsolatáról, Lukácsnak a rá és munkásságára gyakorolt filozófiai és világszemléleti hatásáról, Lukács Romániában töltött időszakáról, közös, a filozófiához kötődő tevékenységeikről, valamint a Budapesti Iskoláról ír, kiemelve, hogy „Lukács nélkül sohasem lettem volna filozófus”.

A Lukács Archívumból származó újabb szemelvény, valamint Lukács 1910–1911-es naplójából való idézet után következik az az interjúbeszélgetés, amelyben Ulrich von Bülow kérdéseire válaszol a 2015-ben elhunyt Fritz J. Raddatz német esszéista, életrajzíró, aki első biográfiáját Lukácsról 1971-ben írta. Raddatz Lukácsnak a német társadalomra gyakorolt hatásáról és recepciójáról szól, Lukácsot „a Kelet Adornójának”, „ideoló-

giai tekintélynek és irodalmi pápának” nevezi, minősítését pedig azzal indokolja, hogy már a korabeli német értelmiségi körökben egyértelmű, magától értetődő volt Lukácsot olvasni, ismerni és idézni. Mindemellett nem hallgatja el azt a töb-
bek által hangoztatott kritikát sem, mi-
szerint Lukács szövegei meglehetősen
nehézkés olvasmányok. Egy másik kriti-
kaként Raddatz a Szovjetunió, Sztálin,
Lenin, a munkásosztály és a tökéletes tár-
sadalom körüli idillikus diskurzusok
problematikusságát veti fel. Ehhez kap-
csolódóan megemlékezik az NDK vilá-
gáról, ahol „mondhatni nem volt indivi-
duum”. Az „én” szó az irodalomban sem
volt közkezdvelt, akárcsak az erotika és
a szenvedély kifejezései.

Matthias Bormuth Lukács Weberhez
és főként Jaspershez fűződő viszonyáról
ír. Weber Lukácsot „új metafizikusnak”
tartja, Jaspers Lukács-képe viszont jóval
árnyaltabb abban a tekintetben, hogy
Jaspers pszichiáterként is foglalkozott
Lukácsal. Lukács depressziós időszaká-
ban fordulat 1917–1918 körül következik
be, amikor is felvillanyozza őt az orosz
forradalom, és belép a Magyar Kommu-
nista Pártba. Ugyancsak ebben az idő-
szakban ismerkedik meg második felesé-
gével, Gertrud Bortstieberrel. Az „idilli-
kus”, bensőséges kapcsolaton túl Lukács
és Jaspers között erőteljes nézetkülön-
ség is körvonalazódik. Mindez leginkább
1946 szeptemberében nyilvánul meg a
genfi Rencontres Internationales nevű
rendezvényen, amelyre Jaspers és Lukács
mint országaik képviselői voltak hivata-
losak. A nézeteltérés lényegi forrása,
hogy Lukácsnál a marxista materializmus
szellemében a szabadság és az egyenlőség
nem pusztá eszme, hanem az ember réa-
lis életformája. Ezzel szemben Jaspers
a weberi ismeretkritikai hagyomány szel-
lemében kiemeli, hogy a nagy Egész nem
áll rendelkezésünkre. Jaspers liberális
értelmezésében a politika nem tud pozí-
tív célokat felmutatni, hanem – ahogyan
ezt később Isaiah Berlin megfogalmazza –
csak negatív szabadságot tud biztosítani.
Lukács ugyancsak szembehelyezkedik
Jasperszel *Az ész trónfosztása* című –
nagyrészt a moszkvai száműzetésben írt,
de csak 1954-ben az Aufbau Verlagnál
megjelent – művében. A Jaspers *Die Gei-
stige Situation der Zeit* című írásában
kidolgozott *Existenzerhellung* („az egzisz-
tencia megvilágítása”) alternatíváját Lu-

kács radikális szubjektivizmusnak bé-
lyegzi, ami nem más, mint egyfajta Max
Weber-i relativista-szociológiai életfilozó-
fiai karikatúrát jelenít meg. Jaspers sem
kíméli Lukácsot, amikor „a Kreml udvari
filozófusának” nevezi. A szerző kiemeli,
hogy a két gondolkodó közötti lényegi kü-
lönbség abban is megmutatkozik, hogy
Jaspers a kanti észre, az ahhoz kapcsoló-
dó személyes moralitásra és a metafiziká-
ra támaszkodik. Ezzel szemben Lukács-
nál a kanti észkonceptió helyett a kommu-
nista párt spekulatív észfelfogása
érvényesül.

Joachim Fischer tanulmányának (*Lu-
kács oder Plessner*) első része Lukács
1923-ban megjelent *Történelem és osz-
tálytudatának* jelentőségét elemzi. A mű
töbök között a modern társadalom kriti-
kai megközelítésével szolgál. Lukács ír-
ása a társadalom eldologiasodott életössze-
függéseire mutat rá, amelyek közepette
azonban az emberidegenség és a polgári-
kapitalista viszonyok egy forradalom
kibukkanása által átfordulhatnak egy új,
szolidáris életösszefüggésbe. Centrális
fogalom a könyvben az eldologiasodás és
a késő polgári kapitalista társadalom em-
beridegenségének jelensége. A szerző ki-
emeli, hogy Lukács e könyve nélkül vol-
taképpen nem is érthető meg a Frankfuri
Iskola társadalomkritikájának elméleti
megalapozása.

1924-ben jelenik meg Helmuth Pless-
ner társadalomfilozófus műve *Grenzen
der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen
Radikalismus* címmel, amely mintegy
ellenprogramként fogalmazódik meg Lu-
kács társadalomkritikájára. Plessner meg-
különbözteti egymástól a közösség és
a társadalom fogalmait. A közösség mint
az ember társadalmi voltának primer
magja érvényesül, amellyel szemben az
absztrakt társadalom másodlagos szférát
képez. „A közösség határai” cím utal a
közösség érvényességének hatáira is.
A tanulmány szerzője kiemeli, hogy Lu-
kács és Plessner között egyfajta „challenge-
response” jellegű kapcsolat bontakozik
ki, és hangsúlyozza azt is, hogy Lukács
és Plessner különféle társadalomléle-
teinek értelmezésekor lényeges szem-
pont, hogy Plessner referenciafigurája
Georg Simmel, Lukácsé pedig nem más,
mint Marx.

A tanulmány második részében a *Tör-
ténelem és osztálytudat* kerül újra fókusz-
ba, amelyben Lukács alap gondolata a ka-

pitalista gazdasági cserekapcsolatok emberidegen karakterjellege és az eldologiasodás mint alapfenomén. Itt a totális eldologiasodás és az ember áruvá válása körvonalazódik, amelynek során az ember maga elidegenedik az árukapcsolatokhoz kötődő elembertelenedés nyomán.

A tanulmány harmadik részében a szerző utal arra, hogy a Frankfurter Iskola társadalomelmélete a modern kapitalista cserekapcsolatok által meghatározott társadalmat erőteljes kritika tárgyává teszi. Plessner a marxista társadalomfilozófiát olyan elméletként értelmezi, amelyben a modern társadalom a közösségtől való elidegenülésként érvényesül. Plessnernél a társadalom a nyilvánosság logikája alapján működik, amelyben a felek művelve, „maszkokban és szerepekben, közvetve viszonyulnak egymáshoz”. Ugyanez a gondolat köszön vissza Luhmannál 1924-ben, amikor az összeköttetésben nem álló emberek közti érintkezés nyitott rendszeréről beszél.

A tanulmány negyedik részében a szerző Lukács második világháború utáni státusával indít, kiemelve, hogy Lukács írásai a világháború után sem merültek feledésbe, hiszen Lukács 1923-as írása az eldologiasodásról jelen volt mindenhol, ahol a Frankfurter Iskola kritikai elméletéről hallani lehetett. A „Vörös Évtizedben” (Gerd Koenen) Lukács *Történelem és osztálytudat* című műve egy új olvasói generációt szólít meg. A Horkheimer-kör az 1930-as, 1940-es évek tapasztalatai után a várt proletárforradalmat a modern elidegenedés világjelenségének fordulatként értelmezi, amely által a modern világállás elidegenedésében változás következik be. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a totalizálódó eldologiasodás – a most már késő kapitalizmusnak nevezett korban – Közép- és Kelet-Európában olyan új forradalmi praxisformákat legitimál, mint például az avantgardista városi gerillák aktivizálódása. Kortárs összefüggésben pedig ugyancsak fokozódó aktualitást nyer az eldologiasodás és az elidegenedés kategóriája. A jelmondat tehát – ahogyan ezt Rüdiger Dannemann kifejti –

nem más, mint „újragondolni Marxot”. Mindezek alapján körvonalazódik, hogy miért is „kísértének” Marx és Lukács szelvényei – ahogyan ez a posztstrukturalista filozófiában is lecsapódik.

A tanulmányt egy interjúbeszélgetés követi Iring Fetscherrel *Pascal des Kommunismus* címmel. Iring Lukácsot „a kommunizmus Pascaljának” nevezi, mindezt pedig azzal indokolja, hogy amiképpen Pascal is alá volt rendelve az egyháznak, és mégis szabad keresztény gondolkodó maradt, úgy Lukácsnak is sikerült a kommunizmus szférájában szabad gondolkodónak maradnia. A tanulmányban szó esik még Iring budapesti Lukács-látogatásairól, valamint arról a meggyőződéséről, miszerint a Hegelt és Marxot jól ismerő Lukácsnak újabb reneszánsza lesz.

A tanulmányt újabb szemelvények követik a Lukács Archívumból, majd Mesterházi Miklós *Gedenktafel für einen Volkskommissar* című írását olvashatjuk, amely Lukács életének körülményeiről ír, valamint arról, hogy miként emlékezik meg Lukácsról a magyar társadalom. A szerző rámutat a Lukácsra való emlékezés politikai érintettségére, utalva a Lukácsnak állított és összetört hajdani kőtábla helyzetére, minekutána az újonnan felállított kőtábla igyekszik politikailag minél semlegesebb maradni.

Összességében a Lukácsnak szentelt lapszámról elmondható, hogy az a Lukácsot és a Lukács hagyatékát körülvevő politizáltságot mellőzve olyan kardinális gondolatokra mutat rá, amelyek meghatározták az elmúlt évszázad társadalomelméleti, filozófiai, politikai és történelmi eseményeit, ugyanakkor kortárs vonatkozásban is mindinkább aktualizálódnak, mint kiváltképpen az eldologiasodás és az elidegenedés jelenségeivel kapcsolatos meglátásai. Mindez arra készíti a humán és a társadalomtudományokat, hogy újra – kiközkentve Marx és Lukács lappangó kísértetjárását – számot vessenek Marx és Lukács örökségével. (Zeitschrift für *Ideengeschichte* 2014. 4. sz.: *Kommissar Lukács*)

Lurcza Zsuzsanna